

Система уявлень студентів про справедливість у ситуаціях морального насильства

А. А. Возович

Університет сучасних знань, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: antonina.vosovic@ukr.net

Paper received 19.09.2016; Accepted for publication 30.09.2016.

Анотація. У статті досліджено психосемантичний диференціальний простір концепту «моральне насильство». Доведено, що для вивчення глибинної семантики правосвідомості студентів коледжу ефективно використання психосемантичних методу «Ідентифікація морального насилля в сім'ї». Система уявлень про право, яка активно формується в цьому віці, виражає притаманні студентському середовищу коледжів уявлення про моральне насильство в сім'ї.

Ключові слова: психосемантика, правосвідомість студентів коледжу, моральне насильство.

Вступ. зростання юридичної грамотності населення, динамічне впровадження нових правових відносин у суспільне життя вимагає нових підходів і наукових парадигм для пояснення, діагностики й прогнозування різноманітних правових уявлень. Тому все більш актуальним стає вивчення психологічних аспектів правосвідомості: її змісту, структури, її рушійного потенціалу становлення, умов, за яких вона виникає і розвивається в сенситивні періоди людського онтогенезу. При цьому функції, структура та семантика правової свідомості, зокрема, становлення її змістових компонентів у студентів коледжів, психологічною наукою вивчена недостатньо.

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні в теорії громадянського права немає однозначного тлумачення поняття «моральне насилля». Найближчим за змістом до зазначеного поняття є поняття «моральна шкода». Вважається, що моральна шкода, здійснена по відношенню до певної людини – це «моральні та психологічні страждання громадянина в результаті усвідомлення факту порушення його законних прав та інтересів» [1, с.4].

В іншому випадку під моральною шкодою, що завдана фізичній особі, розуміють втрати немайнового характеру, спричинені моральними або фізичними стражданнями, що виникли в результаті дій (бездіяльності), які порушують права дані при народженні та обумовлені законом блага особи [2, с. 275]. Згідно з законом, моральна (немайнова) шкода, полягає в: 1) приниженні права на честь, гідність та ділову репутацію; 2) моральних переживаннях в зв'язку з ушкодженням здоров'я; 3) порушенні права власності (інтелектуальної та ін.); 4) незаконному перебуванні громадян під слідством та судом; 5) порушенні прав споживача; 6) порушенні нормальних життєвих зв'язків внаслідок неможливості продовження активного суспільного життя; 7) порушенні спілкування з оточуючими людьми; 8) інших шкідливих наслідках [3].

Як бачимо, одні автори пов'язують моральну шкоду із наявністю фізичних, моральних та психологічних страждань; інші – з втратами немайнового характеру, що зумовлені зазначеними стражданнями; треті підкреслюють порушення таких прав, як честь, гідність, ділова репутація, або моральні переживання в зв'язку з ушкодженням здоров'я. З метою побудови психосемантичного простору права в ситуації морального насилля у правосвідомості коледжан аналізу-

валася вербальна семантика герменевтичних текстів із застосуванням опитувальника «Ідентифікація морального насилля в сім'ї».

Мета статті – виявлення суб'єктивної семантики тлумачень студентами понять «справедливість», «право» та «дія» в текстах, які описують ситуації морального насильства та побудова семантичного простору правосвідомості студентів коледжів у контексті трьох зазначених категорій.

Матеріали і методи дослідження. Нами була застосована методика «Ідентифікація морального насилля в сім'ї» (авторська розробка), яка складається з трьох герменевтичних текстів (текст для тлумачення) та міні-опитувальника. Джерелом текстового матеріалу послугували реальні клінічні випадки, описані в монографії Е. Ейдемільера і В. Юстіцкіса [4]. Збережено авторські назви текстів: «Анатолій», «Серафима», «Павло». Тексти були дібрані таким чином, щоб, з одного боку, описані в них ситуації були реалістичними, впізнаваними для молоді, принаймні, з досвіду соціо-культурного оточення. З іншого боку, постала необхідність мінімізувати дію можливих психологічних захистів досліджуваних, зокрема, механізму переносу, заперечення та проєкції. З цією метою обиралися тексти, персонажі яких відрізнялися від досліджуваних груп за соціологічними параметрами віку, сімейного статусу та професії: на відміну від студентів коледжів, герої цих життєвих історій були старші за досліджуваних, перебували в шлюбі, мали дітей і роботу. До текстів додавався міні-опитувальник з 5 питань (двох закритих і трьох відкритих) на виявлення досліджуваними правових або протиправних дій в ситуаціях, описаних в текстах. Інструкція досліджуваним: «Вам пропонуються три історії з сімейного життя. Прочитайте кожну з них і дайте відповіді на наведені нижче питання: «Чи має місце в даній ситуації моральне насильство стосовно членів сім'ї?», «Якщо моральне насильство присутнє, то з чийого боку воно проявляється: з боку дружини щодо чоловіка, з боку чоловіка щодо дружини, з обох боків, один до одного?», «Які права громадянина, на вашу думку, порушуються в цій сім'ї?», «Чи потребує ситуація допомоги з боку фахівців? Якщо так, то яких саме?», «Що треба зробити, щоб взаємини в сім'ї покращилися?». Дана методика дозволила отримати картину суб'єктивних тлумачень та інтерпретації респондентами значущих для них правових ситуацій. Результати обраховувалися за допомогою методу

контент-аналізу, який дозволяє впорядкувати отримані результати в частотній шкалі.

Після прочитання історії з сімейного життя студенти відповідали на п'ять питань опитувальника – два закритих: «Чи має місце в даній ситуації моральне насильство стосовно членів сім'ї (так/ні)»; «Якщо моральне насильство присутнє, то з чийого боку воно проявляється: з боку дружини щодо чоловіка, з боку чоловіка щодо дружини, з обох боків, один до одного» та три відкритих: «Які права громадянина, на вашу думку, порушуються в цій сім'ї?», «Чи потребує ситуація допомоги з боку фахівців? Якщо так, то яких саме?» та «Що треба зробити, щоб взаємини в сім'ї покращилися?». Відповіді на закриті питання оброблялися у традиційний спосіб. До отриманих відповідей на відкриті запитання опитувальника було використано такий метод якісного аналізу текстів, як контент-аналіз.

При аналізі текстів відповідей нас цікавили в такі смислові вузли: дія, права особи та ситуація морального насилля: саме вони постали основними категоріями аналізу. Стосовно останніх було виділено такі підкатегорії одиниць аналізу: Дія – «Правова / Протиправна дія», Права особи – «Дотримання прав особи / Порушення прав особи», Ситуація морального насилля – «Справедлива / Несправедлива». Мінімальним елементом аналізу було прийнято речення, напр. «По словам В., жена через неделю после свадьбы откровенно рассказала, что вышла замуж, чтобы отомстить другому человеку». Кількісною мірою одиниці аналізу відповідей стало «+1» або «-1», залежно від спрямованості підкатегорії, напр.: категорія «дія», підкатегорія «правова» (+1), «протиправна» (-1).

Результати дослідження. Стосовно першого стимульного тексту «Анатолій» серед отриманих оцінок в межах категорії «Дія» 28,6% вказують на дотримання прав особи і свідчать про те, що в стосунках Анатолія та Віолетти були суто правові дії. Проте найбільша кількість оцінок молоді (71,4%) розкриває протиправність цих дій. Так, переважна більшість реакцій вказують, що моральне насилля мало місце з боку дружини щодо чоловіка (59,2%), тоді як 12,2% реакцій відображають переконаність в насиллі з обох боків. 26,5% реакцій містило твердження типу «здається, порушень немає, присутнє лише недотримання моральних принципів щодо іншої людини». Більшість студентів зазначають, що було порушено такі права, як право на сімейне благополуччя (28,6% реакцій), честь (26,5%), гідність (12,2%), свободу і рівноправ'я в шлюбі та сім'ї, а також право на життя (замах чоловіка на власне життя).

На основі таких відповідей як «вірність», «близькість», «спільна власність», «підтримка» та з урахуванням результатів контент-аналізу було виділено два види права особи – право на «сімейне благополуччя» та на «честь і гідність». Сімейне благополуччя як цінність не закріплене законом, тому не гарантується ним: воно залежить безпосередньо від подружжя. Стаття 3 Конституції України гарантує, що честь та гідність людини визнаються найвищою соціальною цінністю, а також (ст. 68), що кожен громадянин зобов'язаний не зазіхати на права та свободи, честь і гідність інших людей. Якщо гідність – це самооцінка

особою своїх соціальних, моральних якостей як члена суспільства, то честь – достойні поваги та гордості моральні якості та етичні принципи особистості. Якщо гідність це цінність людини, то честь – оцінка цієї цінності. Студенти, очевидно, не знають про відсутність правового регулювання сімейного благополуччя, а також про гарантований законом захист права честі людини.

Тож, чи були дії Віолетти протиправними? Зі стимульного тексту ми помічаємо, що добрий, спокійний Анатолій виявився зручною людиною для Віолетти з її «фобією сімейності». Основою їх стосунків виявилась «хороша сексуальна адаптація». Відчужений тип стосунків Віолетти та відсутність підтримки прискорив погіршення здоров'я Анатолія. Ключовими моментами в історії є: 1) «Анатолій тяжко переживав декілька невдач сексуального зближення»; 2) «Роль «останньої краплі» зіграло отримане ним повідомлення про зраду жінки під час відрядження». Наслідком останніх подій стало моральне страждання Анатолія, що підштовхнуло його до суїцидальної спроби. Таким чином, істинним є факт морального насилля з боку Віолетти, її дії є протиправними (моральні переживання в зв'язку з ушкодженням здоров'я та порушення права на гідність та честь). Анатолій має право вимагати від дружини відшкодування за моральну шкоду. Отже, лише 59,2% опитаних осіб правильно зазначили протиправність дій жінки щодо чоловіка, з них лише 37,7% осіб правильно визначили порушені права Анатолія.

У другому стимульному тексті «Серафима» співвідношення реакцій респондентів у категорії «Права особи» представлені таким чином: «Дотримання прав» – 41,9%, «Порушення прав» – 58,1%. Студентами було відзначено порушення таких прав як сімейне благополуччя (25,8%), свобода (12,9%), гідність (9,7%), рівноправ'я в шлюбі та сім'ї (9,7%). І в цьому випадку основну частку порушених прав посідає право на сімейне благополуччя. Переважна більшість молоді зазначила, що в даній сімейній історії дії були протиправними (68,6%) з боку чоловіка щодо дружини (48,6%), а також з обох боків (17,1%) та з боку дружини (2,9%). 31,4% реакцій підтверджують правовий характер дії. Помітно, що реакції явно не збігаються в двох категоріях, декілька осіб стверджують, що дія є протиправною, але права не порушені. Звернімося до аналізу тексту. Сергій, чоловік Серафими, ігнорує потреби та прохання власної жінки, він демонстративно підкреслює байдужість до неї. «Вона виконує самостійно, без найменшої допомоги з його боку, усі чисельні роботи по домашньому господарству». Наведені в тексті приклади поведінки свідчать про цілеспрямоване порушення права гідності Серафими, а також рівноправ'я в шлюбі. Тривалий конфлікт з чоловіком спричинив появу ряду соматичних захворювань у дружини (хронічний гастрит та транзиторна гіперонія). Жінка обурена несправедливою поведінкою чоловіка, вона страждає не тільки душевно, але і фізично.

Бездіяльність не можна вважати протиправною, якщо особа не мала реальної можливості виконати свої зобов'язання, але історія підтверджує, що чоловік займався вдома суто своїми справами. Тож, бездіяль-

ність чоловіка є протиправною (моральні переживання в зв'язку з ушкодженням здоров'я, приниження гідності та нерівноправ'я в шлюбі), має місце моральне насильство над дружиною. При наявності необхідних доказів Серафима має право вимагати від чоловіка матеріальної відповідальності за нанесену їй шкоду немайнового характеру. Таким чином, 48,6% опитаних висловились щодо протиправності дій Сергія, проте лише 19,4% осіб правильно назвали порушені права. Сімейне благополуччя законом не гарантоване, право на свободу не є порушеним, адже чоловік не тиснув на жінку з метою виконання нею господарських обов'язків.

В третьому стимульному тексті «Павло» 37,9% студентів висловилися за дотримання прав особи, інші – за порушення таких прав як гідність (17,2%), честь (13,8%), свобода (10,3%), рівноправ'я в шлюбі (10,3%), сімейний добробут (6,9%), життя (3,4%). Більшість осіб зазначили протиправність дій дружини щодо чоловіка (79,4%), решта відповідей свідчили про правовий характер дій. Контент-аналіз показав, що хоча протиправними дії дружини вважають більшість студентів, 37,9% з них не змогли зазначити порушення певних прав людини. Розглянемо історію Павла детально.

Ключовим моментом в історії є те, що «жінка через тиждень після весілля відверто розповіла, що вийшла заміж, щоб помститись іншій людині». Цим вчинком дружина принизила гідність чоловіка та змусила його страждати. Проте вона не відпускала його далеко та не підпускала близько (Павло – «запасний варіант»). У до того стриманого Павла по відношенню до дружини траплялись напади люті, а згодом розвилась неврастения. Таким чином, дії дружини були протиправними (порушення права гідності, моральні переживання в зв'язку з ушкодженням здоров'я), об'єктивним є факт морального насилля. Павло має право

на матеріальне відшкодування моральної шкоди. Тож, 79,4% осіб висловились за протиправність дій дружини щодо чоловіка, проте лише 17,2% повідомили, що було порушено право гідності. Оскільки факт помсти іншому через оформлення шлюбу з Павлом не було піддано розголосу, то не можна вважати, що порушено право його честі. Як би не прив'язувала жінка до себе чоловіка, він залишається людиною вільною – немає підстав вважати, що порушене і право свободи. Аспект рівноправ'я в шлюбі в історії не розкритий, порушення права на життя в даній історії не має місця.

За результатами аналізу трьох текстів прослідковується тенденція до протиріччя між двома категоріями: для студентської молоді висновок про протиправність дій в ситуації морального насилля не завжди базується на основі порушених прав людини. Звернемося до аналізу третьої категорії. Однозначним для студентів є розцінювання усіх сімейних ситуацій як несправедливих – 98,7%, 100%, 100% реакцій. Тож, імовірно, деякі студенти зробили висновок про протиправність дії на основі власних уявлень щодо несправедливості поведінки між членами подружньої пари. Інтенсивність реакцій студентів яскраво виражена в описі основних варіантів вирішення проблемної ситуації – стосовно першого тексту було запропоновано 156 відповідей, другого – 58, стосовно третього – 55 варіантів. Імовірно, різниця в кількості реакцій свідчить про більшу актуальність для студентів саме цієї сімейної історії. Згідно з опитуванням, студенти коледжів пропонували варіанти за двома групами: перша з них об'єднала фахівців, які могли б зарадити в цій ситуації, друга група – всі інші пропозиції. На рисунку 1 представлено варіанти пропозиції тих фахівців, допомоги яких потребують персонажі зазначених історій.

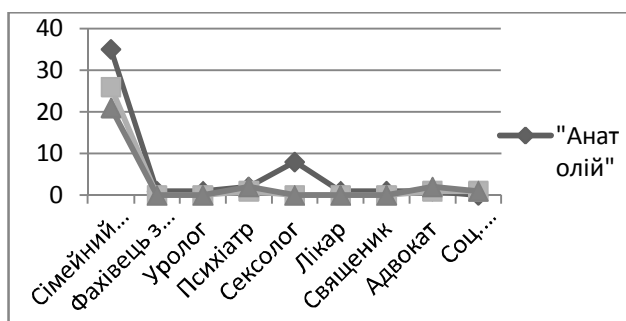

Рис.1. Пропозиції респондентів стосовно можливої допомоги у сімейних конфліктах з боку різних фахівців

Помітно, що в усіх трьох випадках студенти пропонують звернутися за допомогою до сімейного психолога. Окрім цього, молодь пропонує для Анатолія та Віолетти звернутись до сексолога. Інші варіанти є одиничними: психіатр, адвокат, соціальний працівник, священик, лікар, уролог.

Варіанти пропозиції респондентів, які були об'єднані у групу «Інше», різняться для даних трьох текстів. Студенти запропонували такі шляхи вирішення проблеми для Анатолія та Віолетти: «розлучення»; «серйозна розмова між чоловіком та дружиною»; «взаєморозуміння» (n = 5); «усвідомити, чи є бажання

бути разом»; «розв'язати власні проблеми з батьками та уточнити власний образ сім'ї»; «компроміс»; «більше часу проводити разом»; «пробачити дружину»; «зміна роботи чоловіком»; «підвищення самооцінки»; «чоловікові необхідно стати лідером в сім'ї, чітко та впевнено заявляти про те, що йому не подобається»; «дружина повинна усвідомити свою роль в сім'ї та виконувати свої обов'язки»; «жінка повинна усвідомити потреби чоловіка та цінувати його, перш за все, як людину»; «вилікувати чоловіка»; «пройти курс лікування»; «розставити пріоритети»; «народити дитину»; «змінити моральні принципи»; «поважати

одне одного».

Для Серафими та Сергія запропоновано наступні варіанти: «розлучення»; «розподіл обов'язків»; «жінка повинна розповісти чоловікові про те, що відчуває»; «взаєморозуміння»; «пожити деякий час окремо»; «не звертати увагу на те, що нервує»; «жінка повинна доглядати за собою»; «відпочинок разом»; «серйозна розмова між чоловіком та дружиною»; «компроміс»; «підтримка»; «знайти шляхи самореалізації».

Для Павла та його дружини, на думку студентів, можливими є такі варіанти вирішення проблеми:

«розлучення, бо жінка є егоїсткою та вампіром, поводить себе аморально»; «чоловік повинен розібратись в почуттях та зробити однозначний вибір»; «жінка має знизити рівень амбіцій»; «поговорити один з одним». Отже, студентська молодь підкреслює, що, враховуючи наявні несправедливі сімейні ситуації, якщо не допоможе сімейний психолог, то наступним кроком має бути розлучення в такій послідовності: Павло, Анатолій, Серафима.

Вилучені компоненти факторів графічно представлено на рисунку 2.

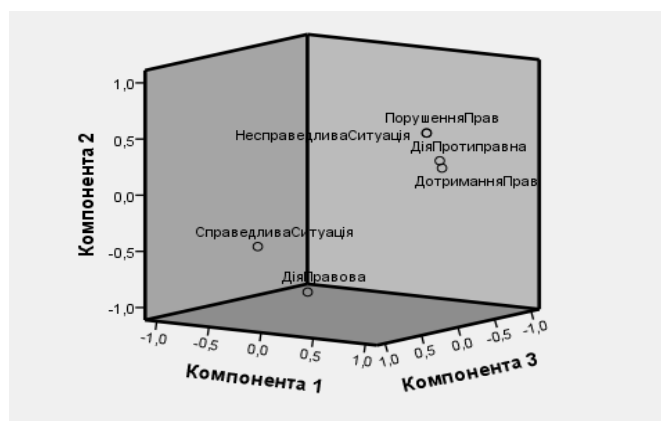

Рис. 2. Графік компонентів у просторі уявлень студентів коледжів про ситуації морального насилля в сім'ї

Побудова семантичного простору правосвідомості молоді за результатами опитування дозволила наочно представити отримані результати. Для цього було проведено факторний аналіз даних методом головних компонент з варімакс-обертанням та нормалізацією за Кайзером. Матриця схожості об'єктів будувалася на основі таблиць даних контент-аналізу. Компонентами матриці виступили шість понять: «дотримання прав», «дія протиправна», «порушення прав», «несправедлива ситуація», «справедлива ситуація», «дія правова».

Висновки. Проаналізувавши герменевтичне тлумачення трьох текстів (клінічні випадки), ми дійшли таких висновків. Від 48,6 до 71,4% оцінок розкриває протиправність дій героїв. Переважна більшість реакцій вказують, що моральне насилля мало місце у таких аспектах, як право на сімейне благополуччя, честь, гідність, свободу і рівноправ'я в шлюбі та сім'ї, а також право на життя. Студенти не знають про відсутність правового регулювання сімейного благополуччя, а також про гарантований законом захист

права честі людини. Тому від лише 17,2 до 59,2% опитаних осіб правильно зазначили протиправність дій одного героя щодо іншого. Нерідко реакції явно не протирічать одна одній: студенти стверджують, що дія є протиправною, але права не порушені. За результатами аналізу трьох текстів прослідковується тенденція стосовно протиріччя між двома категоріями: для студентської молоді висновок про протиправність дій в ситуації морального насилля не завжди базується на основі порушених прав людей. Тож, імовірно, деякі студенти зробили висновок про протиправність дії на основі власних уявлень щодо несправедливості поведінки між героями. Студенти пропонують героям історій звернутися за допомогою до сімейного психолога, далі зі значущим відривом – до сексолога, в одиничних випадках – до психіатра, адвоката, соціальний працівника, священника, лікаря, уролога, що засвідчує низьку готовність звернення до фахівців по захист чвоїх юридичний прав, тобто низьку правову культуру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Солодко Е. Моральный вред. Понятие и порядок возмещения / Солодко Е. // Бизнес. – 1994. – №8-9. – С.4-5.
2. Шимон С.І. Цивільно-правові способи захисту конституційних прав людини / Шимон С.І. // Конституція України – основа подальшого розвитку законодавства: Збірник наукових праць. – К., 1997. – С.275–277.
3. Насилие, жестокость, агрессия. Криминально-психологическое исследование: Сборник научных трудов / ВНИИ проблем укрепл. закон. и правопорядка. – М., 1990. – 149 с.
4. Эйдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия / Эйдемиллер Э. Г., Юстицкий В. В. – Л.: Медицина, 1990. – 192 с.

REFERENCE

1. Solodko E. Moral'nyj vred. Ponjatie i porjadok vozmeshhenija / Solodko E. // Biznes. – 1994. – №8-9. – С.4-5.
2. Shimon S.I. Civil'no-pravovi sposobi zahistu konstitucijnih prav ljudini/ Shimon S.I. // Konstitucija Ukraїni – osnova podal'shogo rozvitku zakonodavstva: Zbirnik naukovih prac'. – K., 1997. – S.275–277.
3. Nasilie, zhestokost', agressija. Kriminal'no-psihologicheskoe issledovanie: Sbornik nauchnyh trudov / VNIИ problem ukrepl. zakon. i pravoporjadka. – M., 1990. – 149 s.
4. Jejdemiller Je. G. Semejnaja psihoterapija / Jejdemiller Je. G., Justickij V. V. – L.: Medicina, 1990. – 192 s.

The system of student ideas about justice in situations of moral violence

Vozovych A. A.

Abstract. The article explores psychosemantic differential field found of the concept of «moral violence». It is shown that a psychosemantic method «Identification of moral violence in the family» is specifically valid for a deep research of the semantics of Legal Consciousness of college students. The system of ideas about the law, which is actively formed at this age, expresses ideas of moral violence in the family.

Keywords: *psychosemantic, legal consciousness of college students, moral violence.*

Система представлений студентов о справедливости в ситуациях морального насилия

А. А. Возович

Аннотация. В статье исследовано психосемантическое дифференциальное пространство концепта «моральное насилие». Доказано, что для изучения глубинной семантики правосознания студентов колледжа эффективно использование психосемантического метода «Идентификация морального насилия в семье». Система представлений о праве, активно формирующаяся в этом возрасте, выражает также и присущее студенческой среде колледжей представление о моральном насилии в семье.

Ключевые слова: *психосемантика, правосознание студентов колледжа, моральное насилие.*